

I t K

6

Irodalomtörténeti Közlemények

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA 1974**

A TARTALOMBÓL

Tarnai Andor: Michael de Hungaria

Szegedy-Maszák Mihály: Fejlődési szakaszok Kölcsey világszemléletében és költészetfelfogásában

✱

Gyenis Vilmos: Galeotto és a hazai humanista facetia

✱

Kartal Zsuzsa: Füst Milán költői elmélete és gyakorlata

✱

Varga József: Négy Ady-levél Jászi Oszkárhoz

Szemle

Petőfi és kora (Fenyő István)

Csanda Sándor: Balassi Bálint és a közép-európai szláv reneszánsz stílus (Komlövski Tibor)

K. Nagy Magda: Balázs Béla világa (Lőrinczy Huba)

Gyertyán Ervin: Párbeszéd sokszemközt (Szili József)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1974. LXXVIII. évfolyam 6. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Szauder József
főszerkesztő

Komlószi Tibor
felelős szerkesztő

Németh G. Béla
társzerkesztő

Bíró Ferenc

Kiss Ferenc

Tarnai Andor

Varga József

Tarnai Andor: Michael de Hungaria 657

Szegedy-Maszák Mihály: Fejlődési szakaszok Kölcsey világszemléletében és költészetfelfogásában 670

Kisebb közlemények

Gyenis Vilmos: Galeotto és a hazai humanista facétia. 688 — Fülöp Géza: Rác Pál kéziratos versgyűjteménye és Kenézy Pál olvasónaplója a reformkorból. 696 — Birnbaum, Marianna D.: Radnóti színei. 701 — Póth István: Megjegyzés az „Arany János Népdalának „forrásai” című közleményhez. 706

Műelemzés

Kartal Zsuzsa: Füst Milán költői elmélete és gyakorlata 708

Adattár

Somkuti Gabriella: Báróczi Sándor levele Széchenyi Ferenchez 722

Pásztor Emil: Arany János egy magyar művész külföldi útjáról 723

Scheiber Sándor—Zsoldos Jenő: Vajda János levele P. Szathmáry Károlyhoz 725

Varga József: Négy Ady-levél Jászi Oszkárhoz 725

Szemle

Petőfi és kora (Fenyő István) 728

Csanda Sándor: Balassi Bálint költészete és a közép-európai szláv reneszánsz stílus (Komlószi Tibor) 733

Benkő Samu: Sorsformáló értelem (Gyenis Vilmos) 735

K. Nagy Magda: Balázs Béla világa (Lőrinczy Huba) 738

Gyertyán Ervin: Párbeszéd sokszemközt (Szili József) 742

✱

Magyar irodalomtörténetírás 1973. (Bibliográfia) (Bor Kálmán) 747

SZERKESZTŐSÉG

1118 Budapest
XI., Ménési út 11–13.

1.

Michael de Hungaria olyan egykötönyű író, kinek életéről egyetlen adat sem ismeretes. A magyar irodalom számára Horányi Elek fedezte fel: pusztán neve alapján és olyképpen, hogy a dominikánus írók katalógusából saját magyar lexikonába másolta át a róla szóló cikket. Művét, ha jól veszem ki, a mieink közül Horváth Cyrill olvasta először; Sági István az egyik strassburgi kiadás hét kézírásos magyar imádságát és glosszáit publikálta, és az írot (mellékesen) a pálos Michael Pannoniusszal azonosította — tévesen; Waldapfel József vette észre, hogy egyik példája bekerült a Székelyudvarhelyi kódexbe: mindössze ennyi az, ami nálunk a két évszázad óta ismert íróval ez ideig történt. Azt már egy kanadai francia domonikánus fedezte fel, hogy egy *ars praedicandi* is kapcsolódik hozzá.¹

A nevét viselő nyomtatványok 1480 tájától 1621-ig több cím- és tartalmi változatban jelentek meg. Alapállományukat XIII beszéd alkotja, de már az első kiadástól fogva további három járult hozzájuk. A harmadik személyben fogalmazott és csak a XIII sermo-val foglalkozó előszó szerint a gyűjtemény azzal a céllal jelent meg, hogy a „kevés könyvű” papokat segítse beszédek megszerkesztésében. Ebben persze a legcsekélyebb eredetiség sincsen; ügyes viszont és alighanem a könyv sikerének titka az az ötletes mód, amivel a szerző elérhetni vélte, és úgy látszik, el is érte, hogy rövid XIII beszédéből az egész éven át lehetett prédikálni. Kiválasztott és versbe szedett ugyanis tizenhárom szót, amik — állítása szerint — minden vasárnapi és ünnepi evangéliumban meg szentleckében előfordulnak, s ezekre mint *thema-kra* írta meg beszédeit. A gyűjtemény igen gyakorlatias szerzője eleve nem gondolt arra, hogy beszédei bármelyikét a maga egészében elmondják; számított viszont rá, hogy ki-ki az alkalomnak és a körülményeknek megfelelően a megírtak részleteiből újakat állít össze. Hogy ezt a szükséglettől diktált és hivatalosan is ajánlott eljárást könnyebbé tegye, minden önálló és más összefüggésbe átemelhető szerkezeti egységet az ábécé betűivel jelölt meg, majd címekkel ellátva betűrendes tartalomjegyzékbe (*tabula*) szerkesztett össze, vagyis könnyen kezelhető utalórendszerrel találta ki. Praktikus leleményességével függ össze, hogy a beszédekben lehetőleg került minden helyi vonatkozást, mert megtanulta és jól tudta, hogy a tételek gyakorlati alkalmazását senki helyett nem írhatja meg előre.² Az egyetemesség kettős értelmére — a

¹ HORÁNYI Elek: *Memoria II*, 173–178, JACOBUS QUÉTIF—JACOBUS ECHARD: *Scriptores Ordinis Praedicatorum I, Lutetiae Parisiorum 1719, 736/b—737/a*. CZVITTINGER Laskai Osváttal keverte össze (*Specimen*, 395). — HORVÁTH Cyrill: *Michael de Hungaria XIII beszéde*, Itk 1895, 129–52; SÁGI István, MKsz 1906, 345–52; WALDAPFEL József: *A Székelyudvarhelyi-kódex*, Itk 1940, 356–67; TIMÁR Kálmán, MKsz 1910, 131–32; MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Bp. 1971, 351–54. — Th.-M. CHARLAND: *Artes praedicandi*. Paris—Ottawa 1936, 71.

² A tizenhárom szót tartalmazó vers:

Sequitur, humiliat, dominus, filius, voca, seruit
Stans, moritur, diligit, venit, ambula surge, resurge.

Az első kiadásban a kötet elején: *recede*, a szövegben *resurge* áll.

Az előszóban: *Proposuit ... pro informatione communi predicatorum libros non habentium in copia, certas materias compilare, que possent frequentius in epistolis et euangelis reperiri.*

kötet egész évben és mindenütt használható voltára — vonatkozik a cím universalis szava. Az utóbbi értelmű egyetemességet szokták nálunk (Horváth Cyrilltól az új akadémiai irodalomtörténetig) úgy megfogalmazni, hogy Michael de Hungariánál „sehol semmi egyéni vagy hazájára utaló vonás”.³

A XIII beszédhez hozzácsapott további hármat már a középkorban toldaléknak tekintették, ami nem származhat a törzsanyag írójától.⁴ Az 1496-i kölni kiadás sajtó alá rendezőjének és mindazoknak, akik utóbb elfogadták véleményét, alighanem az tűnt fel, hogy az első közülük — a korábbiakkal ellentétben — papi hallgatóság előtt elmondott egyetemi beszéd, amelynek szerzője *questio*-kat disputál meg és *conclusio*-kat bizonyít, s hogy a másodiknak is klerikusok előtt kellett eredetileg elhangzania. Világos lehetett továbbá, hogy az első beszéd angol eredetű: legelején egy oxfordi és cambridge-i egyetemi szokás kerül szóba, majd egy londoni példa olvasható, az angliai latinság szavai bukkannak fel, sőt néhány angol mondat és szó is található benne. Horváth Cyrill a toldalék legutolsó beszédét igyekezett ugyan az első szerzőnek megmenteni, de csak azért tehette, mert nyilvánvaló idegen vonatkozást nem tartalmaz.⁵

Miután a kötet két része elválaszthatónak és különböző eredetűnek bizonyult, nem kevésbé fontos annak eldöntése, hogyan kerülhetett egymás mellé a két gyűjtemény, s van-e nyoma akár az egyiken, akár a másikon, hogy valamikor, a kinyomtatás előtt, egybeszerkesztették

Et quia non est dominica vel festiuitas in anno quin in euangelio vel epistola alicue dictionum in versibus predictis contentarum reperiatur, ideo has tredecim dictiones premisit tanquam themata vel fundamenta operis subsequentis ... porro veritas materiarum in singulis sermonibus contentarum, litteris alphabeti designatur, que quemadmodum inueniri valeat, habetur lucide per tabulam que in fine totius operis subiuncta est. (Minden kiadásban benne van).

³ HORVÁTH Cyrill, Itk 1895,152; A magyar irodalom története I, 109.

⁴ Sermones XIII predicabiles per totum annum licet breues, Coloniae 1496 (App. H. 30, RMK III, 34) és Euagatorium, Coloniae 1499 (OSzK. Inc. 987), 1503 (RMK III, 116) 1505, 1516; Strassburg 1503, Sermones tredecim universales, Parisiis 1518 c. kiadványokban a XIII beszéd után a köv. megjegyzés áll: Sermones sequentes per alios adiecti sunt, quia etiam materias generales christicolis sciendas et predicandas in se complectuntur.

⁵ A megszólítás a korábbi Karissimi helyett Reuerendissimi; kezdete: Sicut nouerunt homines scole que fuerunt Oxonie vel Cantabrigie ... A teológiai disputáció szakkifejezései: Hec est .. questio hodie disputanda; respondeo ponens tres conclusiones ad questionem responsimas stb. — A második beszéd (XIII + 2) utalása a hallgatóságra: q3. — Az angliai latinság szavai egyebek között: *iurator* (venit vnus in forum vel in tabernam vbi isti canes infernales sunt iuratores; infernales canes scilicet iuratores); — *iustitarius* (venit postea iustitarius domini regis; iustitarius precepit eum adduci ad se); *iter, vicus, actus, via*: in iure ciuili differentia est inter hos tres terminos iter vicum actum et viam. Per iter non possunt aliqui ire nisi peditando secundum iura. Per actum id est vicum possunt homines transire secundum iura tam equites quam pedites, sed bige non possunt legitime ibi ire. Sed per viam possunt omnes homines ire tam equites quam domini cum suis curribus. — Az angol szórványokat már HORVÁTH Cyrill említette (Itk 1895, 148), APPONYI Sándor idézett belőlük (App. H. 52). Az alábbiakban valamennyit közlöm az első kiadásból:

a) 07 lev.: Responso ad questionem. Confidens in gratia et bonitate dei potius quam ingenio meo respondeo ponens tres conclusiones ad questionem responsiuas. Prima et hec: Christys bloode cleusyth and keypyzth mannys sowle fro dedely synne. [Sanguis Christi animam a peccatis mortalibus custodit.] Secunda Cristys blood knyttzth man and god that were a twynne. [Sanguis Christi Deum et hominem qui erant discordes vnit.] Tertia cristys blood ledyztth mann to blysse that god ys yn. [Sanguis Christi ad summum gaudium, quod Deus est, ducit.]

b) P5 lev.: verificatur secunda conclusio que fuit ista: Te bloode of criste knyttzth god and man that were twynne. Tertia conclusio est ista: Cristys bloode ledyth man to blysse that god ys yn.

c) P6 lev.: Sed forte potestis dicere: penitentias in quadragesima fecimus quod sumus feynt et feble. Incipiemus esse strong et myzthti. ... nos qui prius per ambulationem in via penitentie fuimus feynte et feble incipiemus esse stronge and myzthti.

d) P7 lev.: Bestia que isto die verberabatur et vulnerabatur a perfidis iudeis fuit Christus dei filius, et ista bestia postquam fuit vulnerata in ascensione he styed in celi gaudium.

azokat. A kérdést már az említett 1496-i jó szemű sajtó alá rendezője felvetette, de megfogalmazott válasza inkább az eltéréseket húzza alá, mint a ténylegesen meglévő összefüggéseket emeli ki. Már magában véve is fölöttébb bizonytalan értékű felelet ugyanis azt állítani, hogy a toldalék beszédei éppúgy általános tudni- és elmondani valókat tartalmaznak, mint a megelőző XIII, mert hát melyik kardinális hitigazságot nem illethetik meg a középkorban ugyanezek az attribútumok, és még inkább kétséges, hogy a questio-kból és conclusiókból álló egyetemi beszéd általánosan felhasználható lett volna — még akkor is alig, ha történetesen a Krisztus vérenek és a megváltásnak értékéről szól. Az egész második rész könnyű felhasználhatóságát erősen vitásá teszi továbbá, hogy betűkkel jelölt részekre nincsen felosztva, s ennek megfelelően a benne érintett tárgyak sincsenek meg a kötet tartalomjegyzékében. Úgy látszik, hogy az egész toldalékot nem annyira további beszédekhez kiaknázható anyaggyűjteménynek, mint inkább olvasmánynak szánta az ismeretlen egybeszerkesztő.

Jobban megközelíthetők a két prédikáció-csoport érintkezési pontjai, ha a tematika egyelőre igen bizonytalanul látszó, de teljesen mégsem elhanyagolható vizsgálata mellett a közös forráshivatkozásokat és a beszédek formai sajátosságait vesszük tekintetbe. Arra persze nem lehet alapítani, hogy pl. mindkét részben egyformán citáltatik Nicolaus de Lyra, mert a francia szerző a legtöbbit idézett auktoritások közé tartozik.⁶ Heurisztikus értékű viszont egy *Trenorum libri* c. irat, amit a törzsanyag IX. és a toldalék második beszéde egyformán citál; az utóbbi még tudatja, hogy e mű szerzője egy bizonyos Lathbury, aki nemigen lehet más, mint a Lathbir név alatt is ismert Joannes Latteburius XV. század eleji angol ferences, a könyv pedig ennek Jeremiás siralmaira frott kommentárja, a *Liber moralium super trenis iheremie prophete*.⁷

Az említett két beszédet a közös forrásból vett idézetten kívül az rokonítja még, hogy egyik sem teljes szerkezetű prédikáció: ha más nem, egészen bizonyosan hiányoznak belőlük az imádságot bevezető mondatok. A XIII beszéd között azért feltűnő a nem teljes szerkezet, mert a IX.-en kívül mindössze egy további ilyen akad, a toldalékban viszont három között kettő is. Tematikailag az teszi különössé a törzsanyag két csonka sermo-ját, hogy Krisztus haláláról és feltámadásáról szólnak, vagyis nem annyira egyetemesek, mint a többi. Hogy pedig e sajátosságokon nem lehet átsiklani, sőt éppen elemzésükkel derülhet fény a kétféle eredetű beszédgyűjtemény összefüggésére, onnan válik kétségtelenné, hogy a két csonka beszéd miatt a XIII sermo tervszerű sorrendje megzavarodik.

A már kétszer említett 1496-i kölni kiadás sajtó alá rendezője tette szavá először, hogy a XIII beszéd nem tizenhárom, hanem egészen pontosan tizennégy. Korábban ti. kivétel nélkül minden nyomdász kiírta a címben: Sermones tredecim, hogy aztán ezzel mit sem törődve, a tényleges állománynak megfelelően, darabonként leszámolozzon — tizennégyet. Michael de Hungaria az első tipográfus kezében levő kézirat és a későbbi nyomtatványok szerint hűségesen végigpredikálta az előszó elején versbe szedett szavakat egészen a nyolcadik helyen álló moritur-ig, a kilencedik (diligít) előtt azonban, minden ok nélkül, egy *Moritur Christus* c. beszéd áll, s emiatt a voltaképpen kilencedik a tizedik helyre szorul. Egészen nyilvánvaló szerintem, hogy a kilencedik prédikációt utólag toldotta be valaki; a függelék második beszédében és a kilencedikben egyformán idézett forrásművet és a két beszéd cson-

⁶ Nicolaus de Lyra a XIII beszédben: Sermo I, A; IX, E; XI, F; XII, G; XIV, A; a toldalék 2. és 3. beszéde kétszer idézi Lyrát.

⁷ A Treni a törzsanyagban: inquit Christus illud Trenorum IIII: o uos omnes qui transitis per viam attendite et videte si est dolor similis sicut dolor meus (Sermo IX, C.). Az idézett szöveg Jeremiás siralmaiban (Threni id est lamentationes) található, de ezúttal vsz. csak közzétett forrás, mert a Bibliában: 1, 12. A toldalékban: Hanc eiectionem commemorat Lathbury lamienfabiliater super illud trenorum primo (XIII + 2), — JÖCHER, II, 2287; a British Museum katalógusa szerint a kommentár 1482-ben Oxfordban jelent meg. A cím a nyomtatványról való.

kaságát tekintetbe véve feltehetőleg az, aki az angol eredetű beszédeket a törzsanyaghoz hozzácsapta.

Egy Krisztus haláláról szóló prédikáció azért nem hiányozhatott a leguniverzálisabb gyűjteményből sem, mert a keresztény megváltás-történet központi eseménye, és ünnepét hagyományosan az év leghosszabb és legszívvehszólóbb beszédével illet megünnepelni. Ha ilyen a meglevő XIII-ban nem akadt, hát pótolni kellett. Tartalmilag teljesen azonos okból, formailag a beszéd csonkasága miatt látszik idegennek a XIII prédikáció között a Resurge kezdetű, mely voltaképpen már XIV. a sorban. Ha a IX. Krisztus haláláról szöveg, ez — az átszerkesztő érintett szándékának megfelelően — a feltámadásról. Csupán annyi az el nem hanyagolható különbség, hogy az eredeti szöveg egész tizenharmadik beszéde elmarad ezúttal, hogy teljesen új kerüljön helyébe.

1496-i kiadás sajtó alá rendezője az előtte fekvő tizennégy beszédből úgy csinált megint a könyv címének megfelelően XIII-at, hogy a két Moritur kezdetű beszédet (VIII—IX) egy szám alatt vonta össze, és a VIII.-ből a részeket jelző betűket folyamatosan átvitte a IX.-re.⁸ Arról már nem beszél, hogy ki lehetett az angol anyanyelvű átszerkesztő; nem említi azt sem, hogy a két beékelte beszéd abból a gyűjteményből származik-e, amelynek maradványai a toldalékban találhatóak. Valószínűleg már ő sem tudta; még kevésbé válaszolhatott (és válaszolhatunk) arra a kérdésre, hogy az angol író saját beszédeit adta-e közre az átszerkesztés során, vagy egy másik prédikátorét használta-e fel a kezében levő mű még hasznosabbá és praktikusabbá tételére.⁹

Az eléggé mélyreható átalakítások láttán indokoltan merül fel az a további kérdés, hogy kinek tulajdonítsuk a XIII beszéd előszavát: Michael de Hungariának-e, vagy műve angol átdolgozójának. Úgy gondolom, hogy a prédikációk témáit magában foglaló két verssor Michael de Hungariától származik, mert ezek a gyűjtemény szerkezetét rögzítik és konzerválják; éppen azt, amit az átdolgozó nem őrzött meg sértetlenül. Vítás voltaképpen csak a prózai előszó lehet, amelyet — mint említettem — harmadik személyben fogalmaztak, és a XIII beszéd szerzőjéről — nevének kívül — a leghalványabb utalást sem tartalmaz. Éppen emiatt tehető fel, hogy — legalább mai — formáját az átdolgozótól kapta; de hogy teljesen ő fogalmazta-e, vagy egy készen talált prologusból csak összeszerkesztette, pusztán a szöveg alapján teljességgel eldönthetetlennek látszik.

2.

Michael de Hungaria *Sermones XIII universales* c. beszédgyűjteménye tehát ténylegesen tizennégy prédikációt tartalmaz, de kettő közülük (IX, XIV) nem származik tőle. E tizenkét sermo-ból álló életművet kell most már tovább vizsgálnunk azzal a céllal, hogy megállapítsuk, beletartozik-e a szerző a magyar irodalom történetébe, és tárgyalható-e a *Tractatus de modo predicandi* c. értekezés a magyar kritikátörténetben. A kérdés azért kettős, s az elsőre adandó válasz azért nem foglalja magában magától értetődően a második megoldást is, mert a *Tractatus* a *Sermones* első megjelenése után kb. 20 esztendővel található először a beszédek kötetének elején. A két különálló és kettős kutatási feladatot magában foglaló kérdés ugyanakkor azért tekinthető egy párnak, mert mindkettő Michael de Hungaria nemzeti hovatartozására keresi a választ. Tudatosan univerzális és emellett középkori íróról lévén szó, a kettős felada-

⁸ *Sermones XIII ... predicabiles per totum annum licet breues, Coloniae 1496* (RMK III, 34, App. H. 30, OSzK Inc. 985.) — E címváltozat a strassburgi 1487-i kiadásban tűnik fel először. (RMK III, 13, OSzK Inc. 752/4.)

⁹ Megemlítem, hogy a maradék 12 szónoklat közül kettőt szövegszerű utalás kapcsol össze. A *Sermo XI*, C-ben olvasható *preter causas in sermone de filiatione assignatas nyilvánvalóan csak a IV. (filius) beszéd lehet, ahol ez áll: sacra scriptura facit mentionem de triplici filiatione (A).*

tot úgy fogalmazhatjuk meg, hogy a nem túlságosan hosszú latin szövegben elrejtett utalásokból ama közösség állapítandó meg, mely a szerző szeme előtt lebegett, amikor beszédeit fogalmazta, és amelynek papjait később — esetleg — a prédikálás mesterségére akarta tanítani. Bevezetőül még csak annyit, hogy e publikum — a kötet intenciójából s a papok iránt támasztott nem túlságosan magas követelményekből következően — átlagosnál jobb műveltségi színvonalon nemigen állhatott, s annak, amit megértett és természetesnek tartott, akkoriban meglehetősen közkeletűnek kellett lennie.

A XIII beszéd írója főleg azért került nálunk „kozmpolita” hírbe, mert „Magyarországi Mihály” névre hallgat ugyan, de Attiláról „quidam rex”-ként emlékezik meg, mikor egyik példájában elmondja, hogyan találkozott a Róma ellen vonuló hun király Leó pápával.¹⁰ E tény nyomán valóban lehet arra gondolni, hogy Michael de Hungaria szándékosan nem nevezte meg nemzetét történetének egyik központi alakját, mert a parciális történelmi tudat egyik fő ismérvének említésével nem akarta megzavarni művének univerzális jellegét. Lehet azonban másra is gondolni. Arra ti., hogy annak a közösségnek, amelyhez beszédeit intézte, semmit nem mondott Attila neve, és említése a legkevésbé sem támogatta volna beszédének hatását. E második feltevés azért tartozik az alaposan megfontolandó lehetőségek közé, mert Magyarországi Mihály egy másik esetben, univerzális szempontjaival a legkevésbé sem törődve, egy parciális történelmi tudatnak igenis hangot adott: Nagy Károlyt Franciaország királyának (rex Francie) nevezte.

Nem császárnak tehát, ahogy egy némettől vagy olyan személytől elvárhatnánk, aki a Szent Birodalom történetfelfogását képviselte. Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján hol egyik, hol másik névvel illették Nagy Károlyt: a magyar udvari történetíró Bonfininál császár, a pálos Gyöngyösi Gergely rendi krónikájában rex Francorum a neve, de abban a minőségben, hogy az Óbuda melletti Fehéregyháza kápolmáját a 800. esztendőben ő alapította. Ha arra gondolunk, hogy Óbuda mint Sicambria szerepel a frank eredetmondában és a Képes Krónikában, nyilvánvaló lesz, hogy Gyöngyösi Gergely a Magyarországon is meghonosodott tudós hagyomány egyik (máshonnan nem ismert?) elemét örökölte meg, és feljegyzésében végső soron francia hatás csapódott le.¹¹

Ha tudjuk továbbá, hogy a császár a francia történelemben I. Károly néven szerepel, s emellett még azt is figyelembe vesszük, hogy Charlemagne alakja köré fonódott mondáknak a XII. század elejétől a középkor végéig nemzeti érzést és az Imperiummal szemben politikai aspirációkat tápláló szerepük volt, vagy — nagyon óvatosan — azt kell gondolnunk, hogy Michael de Hungaria francia forrást használt, vagy — merészen — azt feltételeznünk, hogy maga is francia volt, vagy pedig — mértéktartóan, mintegy a középutat választva — arra az álláspontra helyezkedhetünk, hogy az író abban a kultúrkörben dolgozott, amelynek történelmi tudata alapvetően különbözött a némettől. Annak ugyanis kevés a valószínűsége, hogy az angol átdolgozó javította ki az eredeti szöveget, mert hisz a beszédek német kiadásai mind megtartották a rex Francie kifejezést.

A birodalomtól nyugatra eső területekre következtethetünk az író szókinéséből, amiben elvéve sincsen nyoma a Rajnától keletre eső latinságnak, annál több viszont az Óceán partján fekvő tájak nyelvének. Ide utal a 'tanítani' értelemben használt informare ige és a belőle képzett informatio főnév, az 'előadni, kifejtetni' jelentésű assignare, ide a 'támadás'-t kifejező insultus, ami a magyarországi latinság szótára szerint egyedül az olaszul tudó Kézainál for-

¹⁰ Attiláról: Sermo VII, H.

¹¹ Sermo VIII, I: habetur in gestis Karoli magni regis Francie. Gyöngyösi Gergely: Vitae fratrum, c. LX: Nec hoc silendum, quod Capellam Diuae Virginis, quae dicitur Alba Ecclesia fundauerat Carolus Rex Francorum anno Domini 800. (Kézirat a Budapesti Egyetemi Könyvtárban, Ab 151/c.) Percy Ernst SCHRAMM: Der König von Frankreich I, Weimar 1960, 137–41, 177–88.

dul elő, de népnyelvű alakja a franciából is ismeretes (*insulte*).¹² A neo-latin nyelvek hatását tükröző szavak közé tartozik a *roba* (ruha): az említett szótárban két horvát adattal szerepel, ami a Délvidék erős itáliai kapcsolatait ismerve nagyon természetes; ezekhez képest sem természetes azonban, hogy Michael de Hungariánál szolgálk egyenruhájá (*libéria*) a jelentése.¹³

Különös figyelmet érdemel ezek után, hogy Michael de Hungaria nyelve az angol átdolgozóval erős kapcsolatot áruel. A legalább részben tőle származó előszóban és az általa beékelt IX. sermo-ban egyformán előforduló *informare*, *informatio* pontosan Michael de Hungaria szóhasználatának felel meg,¹⁴ de még többet mond az ugyancsak közösen használt *garcio* szó. A magyarországi latinság most készülő szótárának anyagában egyetlen adattal, diák, tanuló jelentésben tartják nyilván, Horváth Cyrill Michael de Hungaria egy helyét fordítva 'paraszt'-nak értelmezte; helyesen azonban az adott összefüggésben 'szolgaleány'-t jelent, aki az udvarokban és a lovagi hadsereg mellett mindenféle alsóbb rendű munkát végez.¹⁵

Egyes szavakkal persze nehezen határozható meg a közösség, amelyhez az író szólni akar, mert elvégre a közvetlen környezetben alig vagy egyáltalán nem ismert kifejezéseket külföldi tanulmányútról is lehet hozni, még divatból és különcködésből is fel lehet kapni. A Michael de Hungaria néhány szembetűnő szaváról elmondottaknak is csak annyiban van bizonyító erejük, ha kétségtelen, hogy nem csupán modoros, keresett stílusról tesznek tanúságot, hanem magára a nekünk szokatlan szavakat kitermelő és hordozó társadalomra, annak gondolkodására, szokásaira, intézményeire s az ott természetes közgondolkodásra utalnak. A főleg román nyelvekből ismert latin szavakat az teszi hitelesékké, hogy háttérükben egy nyugat-európai közösség köztudata áll.

Az idegen társadalmi szokásokat és intézményeket különösen nehéz és fölöttebb értelmetlen utánózni egy hazai írónak. Ezért esik nagy súllyal a latba a már említett *garcio* szó és néhány más, hasonló értékű kifejezés. Ilyen a *paraszt* (*rusticus*) szinonimájaként használt *simplices patrie* kifejezés,¹⁶ amelynek még nem került elő párja a hazai latinságból, ilyen a

¹² *Informare*: *Christus venit in mentem humanam triplici de causa: videlicet ad informandum quid faciendum et quid fugiendum* (Sermo XI, G). *Informatio*: *cum [Christus] venerit per salutis informationem enunciabit nobis omnia celestia ad appetendum* (sermo XI, G). Bartal 'értésítés' értelemben hozza 1608-ból. — *Assignare*: *preter causas in sermone de filiatione assignatas* (Sermo XI, C). — *Insultus*: *vna mulier stans in excelso propugnaculo turris ad quam Abimelech fecit insultum et percussit eum in capite cum magno lapide* (Sermo VII, F); Michael archangelus venit vt adiuuaret per se et ministros suos ad defendendum homines contra insultus demonum (Sermo XI, I). Kézainál: Nullus ... eo tempore de uxoris filiaeque castitate certus erat propter insultus aulicorum Petri regis (c. 46, SRH I, 174); Gottridus Austriae marchio circa Petoviam insultum faciens super eos (c. 48, SHR I, 175). Kézai olasz eredetű szavairól legújabbban: HORVÁTH János: Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái, Bp. 1954, 355—64.

¹³ *Roba*: *Videmus ... quod domini temporales dant seruis suis nouas robas vt per sectam robaram cognoscantur cuius domini serui sunt.* (Sermo VI, G.) A Katona István *Historia critica*-jában (IX, 340) és a Wenzelnél (XII, 249) előforduló adat olasz oklevélből (1278) származik.

¹⁴ *Informare*: *ductus fuit [Christus] ad Annam qui interrogauit eum de discipulis suis, et de doctrina eius, et quia informabat populum vtrum predicabat contra legem iudeorum* (Sermo IX, A); *pro informatione communi predicatorum* (előszó).

¹⁵ Damianus scholasticus seu eruditior garcionum de Chitnek (DI. 6125/1373.) „Mivel hogy nem okosság a királyt és a parasztot ugyanazon étekkel tartani” (Itk 1895, 141). Sermo VI, A: *predicator debet esse prudens seruus. Unde non est prudentia seruire regi et garcioni de consimilibus cibis; a toldalék első beszédében (PI): quando non fuit armatus minimum garcionem curie regis super eum [dextrarium] equitare ... voluerit Du Cange: Lixa, mercennarius, garcio qui sequitur curiam, et portat aquam in castris exercitus. Példa a csehországi latinságból: Thaborite multitudinē clientum rusticorumque ac mulierum communioni calicis fauentium necnon et garcionem, quos fundibularios seu praczatas vulgari bohémico nuncupabant ... multum scandalosa exercebant (Laurentius de Brzezowa, Fontes Rerum Bohemicarum V, 364).*

¹⁶ Sermo XI, D: *secundum quosdam habetur, quod rustici et simplices patrie qui veniebant ad forum, animalia ibi ligabant.*

'libéria' értelemben használt roba, amely még mint szokás is ismeretlen volt a középkori Magyarország bárói között, és még inkább az az ad bancum regis placitare kifejezés, mellyel Michael de Hungaria egy idegen ország — Anglia — egykorú jogi intézményét nevezi néven. A placitare ige Bartal szótára szerint Temesvári Pelbártnál és horvát forrásokban fordul elő 'perlekedni' értelemben, a 'pad'-ot jelentő bancus kizárólag a horvátoknál; bancus regis azonban sehol. Nem is várható, mert a kettő együtt egy középkori angol bíróság nevét adja.¹⁷

Ennyi idegenszerűséget: nem feltétlenül ismert szavak használatát és egy ország szokásainak és jogi intézményének említését nehezen engedheti meg magának egy univerzális céllal író prédikátor, ha nem olyan publikumot képzel maga elé, melynek egészen természetesen a másutt érthetetlen helyi vonatkozások, s ha művének egyetemességét is nem abban az értelemben vesszük, ahogy voltaképpen ő gondolta: az egész évben használható prédikációkat akart írni, de azon a közönségen belül általánosan alkalmazhatókat, amelynek viszonyait valóban ismerte. Külföldi vonatkozások oly mértékű halmozását már maga a józan ész tiltja; de ha ezt elhomályosította volna is a különcködés vágya, józanabb belátásra juthatott a szerző a formailag végig gondosan tiszteletben tartott ars praedicandi-k ama arany szabályának olvastán, amely szerint célját téveszti a szónoklat, ha a hallgatóság nem érti meg egészen a prédikátor pedig a tudás fitogtatásának bűnében marasztalható el miatta.¹⁸

3.

Nemcsak a történetileg kialakult és meghatározott körülmények között élő hallgatóságot lehet és kell azonban — rugalmas határok között — egynemű közösségnek venni, hanem a szónokok, általánosabban szólva a literátorok rendjét is, amely a publikumhoz a szokások írott (pl. ars praedicandi) vagy íratlan szabályai szerint szól és alkotja műveit. Mert egyfelől igaz ugyan, hogy a publikum értelmi színvonalánál magasabb nívón céltalan és tilalmas dolog prédikálni, másfelől azonban az is igaz, hogy a műveltség fitogtatását átlag-szinttől függő, történetileg kialakult mércével mérik, és az alkalmi közönség várható reakciója mellett ez utóbbi is meghatározza az idézhető írókat és az egyes írók citálásának módját. Ha az előbbieken a publikumot vizsgáltuk, és ennek során idegennek bizonyult a hallgatóság, amely Michael de Hungaria szeme előtt lebegett, most az író műveltségének néhány vonását próbáljuk nemzeti hovátartozásának céljából értelmezni.

Marco Polo útleírására hivatkozni még igazán lehet, bár itthon a nagyon tájékozott Temesvári Pelbárt sem említi nevét.¹⁹ Nálunk szokatlan politikai ismeretek jele már, ha egy író kétszer is hivatkozik Joannes Saresberiensis *Polycraticus*-ára; eddigi ismereteink szerint egyáltalán nem mindennapi jelenség, ha szakszerűen arról beszél, miért nem tanácsos szolgából urat csinálni, miért különösen gazdagoknak nélkülözhetetlen a barátság, és ugyanakkor politikai összefüggésben hozza szóba a bírák megvesztegethetetlenségét. Hazai viszonylatban fölöttébb különös, ha valaki Gulielmus Malmesburiensis angol történetíróra név szerint hivatkozik; ha pedig angolosan Malmesbury-nak írja a nevét, a tudás fitogtatásának kétségtelen tényét állapíthatjuk meg. Sovány mentség a bűnre, ha azt gondoljuk, hogy szóról szóra

¹⁷ Sermo XI, H: magis ... addiscunt homines ad bancum regis placitare quam ad ecclesiam dei conuenire seu ibi orare. Pelbártnál (Pomerium, P. est. 50.): Placitare hoc est causas tractare et iurare. Az intézmény angol neve: King's Bench. A magyar szakirodalomban: BÓNIS György: A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában, Bp. 1972, 149.

¹⁸ Th.-M. CHARLAND: id. kiadásában Tomas Waleys (330) és R. Basvorn írják (c. VI.). A magyaroknál: Sermones dominicales, kiad. SZILÁDY Áron, Bp. 1910, I, 3—4, 253, 299. A prédikátorral szemben a középkorban támasztott morális követelmények irodalmi ősforrása Cicero (De inv. I, 1, l. vö. Quintilianus: Inst. or. XII, 1, l). — Egyetlen szót prédikáció thematicának venni megengedett volt (R. Basevorn, c. XXI).

¹⁹ Sermo X. I: narrat Marcus Paulus de gestis Indorum.

kimásolt valami forrást.²⁰ Felmentést csak abban az esetben kaphat, ha itt és másutt is fontos passzusokat betoldottak művébe, és még inkább akkor, ha — nem magyar a szerző. Mert ha neve szerint magyar is, bizonyíthatóan idegen literátusok ismeretei és konvenciói szerint dolgozott.

Forrásokat szóról szóra átvenni lehet ugyan, de nálunk elég szokatlan fokú politikai műveltséget elárulni már nehezen lehet, s még nehezebb arra is ügyelni, hogy a szövegben egyetlen magyar vonatkozás leghalványabb nyoma se maradjon. E nagy figyelmet kívánó munkát nem tulajdoníthatjuk az angol átdolgozónak, aki ügyet sem vetett rá, hogy a XIII. sermóból nem éppen körültekintő munkával 14-et csinált, és a teljes szerkezetük közé két csonkát illesztett. Sokkal ésszerűbb azt fogadni el, hogy a „Magyarországi” nevet viselő szerző mindenben az angol prédikátorok bevett szokásait követte.

A megállapítás egyáltalán nem azt foglalja magában, hogy a XIII beszéd szerzője tudatosan alkalmazkodott környezetéhez: ahogy nem szándékosan keverte művébe a körülötte folyó mindennapi élet néhány vonását, az írástudók konvencióinak vállalása egyáltalán nem döntés, akarat elhatározás következménye (még az ő műveltségi szintjén sem), hanem a közönség természetesnek vett szokásainak vállalása.

Más elbírálás alá esik a társadalmi élet és gondolkodás egyes megnyilvánulásairól elhangzó bírálat. Középkori szerzőről lévén szó, eleve nyilvánvaló, hogy a kritika a vallásos morálon alapul, amelynek elvei egyetemesek, tárgya pedig végső soron a feudális rendszer egyik-másik jelensége, ami a XV. században szélteben uralkodhatott Európában. Igen különböző lehet azonban az erkölcsi princípiumok alkalmazási módja, és eltérő fejlettségi szinten állhat maga a társadalom is: az utóbbi tényező szolgáltatja a bírálendő jelenségeket, meghatározza a kritika szempontjait és hőfokát, de ugyanezen tényezőtől függ az is, hogy milyen morális normák állnak leginkább az ítélet háttérében. Minthogy pedig a sokrétű társadalomról az egyes rétegek igen különbözőképpen vélekednek, a bírálatból — ha nem is az egyénre, de legalább — a csoportra lehet következtetni, melyet a kritizáló képvisel. Az egészen bizonyos, hogy Michael de Hungaria pap volt, de korántsem ilyen egyértelmű, hogy a különbözőképpen gondolkodó klérus melyik rétegéhez tartozott. Más (hiányzó) adatok mellett a társadalmat

²⁰ Sermo XII, B: loquitur Io[annes] in polycraticon; Sermo IV, F: Traianus habuit [magistrum] Plutarcum [= Polycraticus lib. V—VI]. A Plutarchosnak tulajdonított fejedelmi tükröt valószínűleg Joannes Saresberiensis írta. (Peter von SIVERS: John of Salisbury c. tanulmánya a Respublica Christiana c. kötetben, München 1969, 59.) — Sermo VI, F: multi cum in seruiis dominorum sunt eleuati ad altos gradus et honores statim insurgunt contra dominos suos presumptuose et illos vilipendunt ... ideo valde timendum est ne domini temporales nimis exaltent seruos ignobiles et pauperes ad altas dignitates, quia hoc est destructio maxima bonorum virtuosorum. — Sermo X, L: amicitia est necessaria diuicibus, pauperibus, iuuenibus et senibus, primo diuicibus, quia diuites si careant amicitia siue dilectione amicorum breuiter possunt spoliari et pro diuiciis suis interfici, unde raro inter diuites inuenitur caritas. — Sermo XII, L: narrat Helimandus libro primo capitulo quinto et Valerius libro VI [c. III, Extr. 3.] quomodo quidam imperator Cambises ordinauit quod sedes iusticiaria esset cooperta pelle patris sedentis ad iudicandum populum vt videndo pellem paternam cogitaret de equitate iudicii et scripsit hos versus:

Sede sedens ista iudex inflexibilis ste
A manibus reicens munus, ab aure preces,
Sit tibi lucerna lux lex pellisque paterna,
Qua residet natus pro patre locatus.

Vnde omnes illi falsi iudices possunt dicere illud Sapientie V. Errauimus a via veritatis et lumen iusticie non illuxit nobis. — Az idézett Helimandusnak azonosnak kell lennie Helimandus francia ciszterciával, aki Joannes Saresberiensisre támaszkodva egy De educatione principum c. művet írt. Töredékei Vincentius Bellovacensis Speculum doctrinale-jában maradtak meg. Kiadva: MIGNE: Patrologia latina, 212. A Michael de Hungariánál idézett passzust sem itt, sem ugyan csak csonkán fennmaradt világtörténetében nem találtam.

bíráló hang is hozzásegíthet tehát rendi hovatartozásának eldöntéséhez vagy legalábbis a sokat vitatott kérdés újabb megvilágításához.

Vannak nyilatkozatok, amelyek — egy Nicolaus de Lyra-idézethez hasonlóan — olyan általánosak, hogy belőlük semminemű következtetést levonni nem lehet. Ilyen a XII. beszédben az a megjegyzés, hogy akik restek a jóra és hasuknak élnek, a világi élet más élvezeteit sem vetik meg, és szeretik a rövid miséket, elátkozzák a prédikációkat.²¹ Jóval többet árul el a szerző korának és társadalmának feszültségeiről, amikor a nagyurak gonosz szolgálóiról beszél, akik kifosztják a népet és latroknál is rosszabbak.²² Más nyilatkozatok szerint éppen ez: egyesek jogtalan meggazdagodása, mások — a tömeg — kirablása látszik a kor központi problémájának. Megjegyzésre érdemes, hogy mind a gazdagok, mind a szegények jól körvonalazott elmélettel tudják pénzszerzési vágyukat, illetve elszánt ellenállásukat igazolni kifosztóikkal szemben, s a két réteg között ugyanilyen határozottan tűnik fel a tanultak csoportja, amely, egyformán ismerve a jót és rosszat, cinikus szabadgondolkodók módjára — az utóbbit választja. A gazdagok szerint nem okos ember az, aki vagyont szerezni nem tud, a szegények szószólói — a latin szövegben: *inuidi*, *inuidiosi* — viszont azt állítják, hogy az egyháziaktól keresztényi szeretetből és a bűnös élet megakadályozása céljából kell elvenni a vagyont, a kereskedő polgártól és a nagyúrtól meg azért, mert nyilvánvalóan bűnös úton szereztek. Ugyancsak a szegények (vulgares) ítélik el a tanult embereket, mert gonosz életük példájával az egész népet rossz útra vezetik.²³

A szegények és gazdagok szembenállása egyáltalán nem lenne különös jelenség nálunk a XV. században; mindeddig példa nélkül áll azonban tudomásom szerint az ideológia, mellyel a két szembenálló fél a maga pozícióját megalapozta: a gazdagok a prédikátor által kárhozott világiasságukkal, valamint a *prudentia* és a meggazdagodás összekapcsolásával — a szegények az evangéliumi szegénység radikális értelmezésével, mely a gazdagok kifosztását üdvösséges cselekedetnek tüntette fel.²⁴ Nálunk szokatlan szervezettségre utal, hogy a vagyonosak bizonyos esetekben az „*inuidi*” fenyegetésének hatása alatt lemondtak arról, amit szereztek, de a nyilvánosság előtt az vallották, hogy teljesen önként cselekedtek. Azt hiszem a

²¹ *Sermo XII, F: Tales diligunt longa somnia, exultationes prolixas, venationes et ludos, spectacula et vanitates et breues missas et predicationes detestantur.*

²² *Sermo VI, C: Non sic faciunt principes et domini in istis temporibus, sed magis diligunt seruos infideles qui spoliunt et opprimunt populum et sunt socii furum peioresque latronibus ac serui dyaboli.*

²³ A gazdagokról (*Sermo XI, H*): *multi istis diebus magis addiscunt doctrinam et prudentiam mundialem quam spiritualem prudentiam, quia iam nullus reputatur prudens nisi sciat multas diuitias per suas cautelas falsas acquirere, et proximum defraudare et destruere. — A szegényekről szólva elmondja a szent helyeket kirabló Dionysius tyrannus példáját (forrása: Valerius Maximus, I, 1, Extr. 3), majd így folytatja: Modo consimili est de istis inuidis qui domos religiosorum spoliunt et habent actiones et cautelas excusantes se et dicentes, quod possessionati nimis habent in possessionibus et ideo caritativum est illorum bona auferre. Si sint religiosi mendicantes dicunt quod peccatum est illis subuenire cum sint optimi edificatores pulcrarum domorum. Si sit iuuenis mercator in ciuitate vel villa prouidus et sapiens et inceperit diuitiis habundare, dicunt inuidiosi quo modo in tam breui tempore diues effici possit nisi esset latro vel fur et statim machinabuntur ad eius confusionem dicentes, nos cognouimus eius parentes qui fuerunt simplices et pauperes, iste tamen habundat diuitiis. Item si fuerit magnus cum rege vel cum episcopo, inuidi dicent quod sit proditor et raptor pauperum, tunc eiicient eum ab officio suo nisi dederit quicquid habuerit, tunc dicent quod libere hoc eis optulit quod non est verum. (XII, E.) — A tanultakról (*Sermo I, N*): *sapientes et eruditi qui deberent esse virtuosus nunc maxime sunt imperfecti, auari, superbi, falsi et iniusti, et multum peiores vulgaribus, quia vult dicit Aristoteles primo politicorum: homo eruditus habet arma scientiam et prudentiam. Scit enim, quomodo malum fieri possit et nouit vias pessimas possibles. Et ideo dicitur inter vulgares quod eruditi faciunt totum populum errare a via domini per suam malam vitam, et ideo non credunt eis quicquid dicunt, quia eos vident facere opposita doctrine sue.**

²⁴ Mikor az *inuidi* arra hivatkoznak, hogy a gazdagok önként mondtak le javukra vagyonukról, Lukács evangéliumának egyik helyére gondolnak (18, 22–25).

fentiek alapján, Michael de Hungaria elszört megjegyzéseiből arra lehet következtetni, hogy a prédikátor a magyarnál fejlettebb társadalmat korholt a szószékéről; olyat, amelyben a mienkben is meglevő ellentétek élesebben, ideológiailag sokkal kidolgozottabban mutatkoztak.

Ami már most az író saját állásfoglalását illeti, a szegények és a gazdagok egykorú vitájában elítéli a gazdagokat vallástalanságuk, ebből következő életmódjuk, hamis jogcímekre hivatkozó kapzsiságuk miatt; úgy látszik tehát, hogy egész rokonszenvével a szegények oldalán áll. Mikor azonban azokról kezd beszélni, akik igazságosnak és üdvösnek tartják az egyháziak és világiak vagyonának elkobzását, egyszeriben a gazdagok pártján látszik szónokolni: irigyek és gyűlölködők e tan hirdetői, indokaik sem többek üres kifogásoknál. Úgy látom, a kolduló rendek tipikus álláspontja ez, akik két tűz között, az egyre inkább elvilágiasodó gazdagok és a biblia legradikálisabb téziseit hirdető szegények között képviselték a hivatalos egyház álláspontját, megalkudva a vagyon létezésével, de nagy értéknek állítva egyszermind az evangéliumi szegénységet.

Afelől nem lehet kétség, hogy az angol átdolgozó valamelyik koldulórendhez tartozott, mert a toldalék egyik beszéde szerint ezeknek tagjait viszi a legfárasztóbb, de egyszermind a legrövidebb út is az égbe.²⁵ Nem látom azonban határozottan eldönthetőnek, hogy a négy között melyikhez; a kevéssé ismert ferences író, Joannes Latteburius idézéséből lehetne arra gondolni, hogy maga is franciskánus volt, s meglehetősen merész fordulattal az általa átdolgozott Michael de Hungariát is annak nézhetnénk, ha egyetlen ritkán idézett auktoritás alapján megengedhető lenne valamely író rendi hovatartozását meghatározni, s ha a ferencesnek feltételezett angol átdolgozó a leghalványabb jelét adná, hogy tudta: kinek a beszédeit alakította át. Akadnak persze, akik franciskánusnak állítják, de csak azok, akik Laskai-val keverik össze. Állították viszont újabban Michael de Hungariát dominikánusnak, noha műve ebbe az irányba sem tartalmaz egyetlen határozott utalást sem. Ha mostanában mégis inkább a domonkosrend felé billen a mérleg, mindenekelőtt annak tulajdonítható, hogy irodalmi működéséről mindmáig Quétif és Echard már említett domonkosrendi írói katalógusa az alapvető forrás;²⁶ de ha a két bibliográfus felvette, egyedül azért vehette fel lexikonába, mert a „Magyarországi” nevet viselő szerző művét még a XV. század végén dominikánusok vették gondjukba. Az ő kezükben bővült az eredeti törzsanyag további, kritikátörténeti szempontból elsőrendűen fontos toldalékokkal, amelynek még csak vázlatos ismertetésére is csak a szerzőség megállapítása érdekében kerül sor az alábbiakban.

A XIII beszéd azon kiadásai, melyek az *ars praedicandi*-t és a szorosan hozzátartozó tabulát tartalmazzák, *Evagatorium Genemy* címmel, 1499-től jelentek meg a könyvpiacra.²⁷ Az első, kölni kiadást a *Sermones XIII* ugyancsak kölni, kritikainak nevezhető 1496-i átdolgozását alapul véve bővítette tovább a sajtó alá rendező. A közvetlen előzmény nyomán tartalmaz 14 helyett szám szerint is 13 beszédet a Michael de Hungaria neve alatt kiadott gyűjtemény; ebből való az a megjegyzés, hogy az angol átdolgozótól származó három tovább

²⁵ A toldalék első beszédeiben: *Per strictum iter per quod nemo potest ambulare nisi peditando ad celum, est via quatuor ordinum mendicantium qui vadunt ad celum peditando, et hoc iter ducit homines citius ad celum.* (P5.)

²⁶ BÉKÉSI Emil, *Katholikus Szemle*, 1902, 857. — Quétif és Echard szerint: *natione et origine sic dictus, a nullo nostrorum inter scriptores ordinis hactenus laudatus.* Legutóbb HARSÁNYI András és CHARLAND (i.m. 71) bizonytalanannak mondják rendi hovatartozását, ill. vagylagosan dominikánusnak vagy ferencesnek nyilvánítk.

²⁷ Charland említ egy 1498-i hagenai kiadást, de ennek nem akadtam nyomára. Ha valóban téves az adat, utolsó emléke lehet annak a két évszázados konfúzióknak, amikor Michael de Hungariát Laskai Ozsváttal tévesztették össze: neki jelent meg ugyanis egy könyve az említett évben (*Sermones dominicales perütiles a quodam fratre hungaro*).

sermo nem lehet a „Magyarországi” íróé. Az újabb kölni szerkesztő tette a kötet elejére a *Modus predicandi*-t és az *Applicationes*-t, melynek élére a prédikálás fontosságát hangsúlyozó *Exhortatio* került.²⁸ A kötet toldalékai között első helyen Hermannus Buschius Máriához intézett verse áll, ugyanezen lap verzóján egy másik négy soros vers olvasható Szent Anna tiszteletére; alatta a jól ismert kép: Mária, ölében a Kisjézussal, mellettük Anna, Mária anyja. Erre egy Krisztus szenvedéséről szóló beszéd következik, majd két további Szent Annáról és egy a rózsafüzérről. Utánuk — néhány rövid szöveget nem említve — új címlappal és címmel (*Misse peculiare septem*) egy Missale itinerantium kapott helyet.²⁹

Az újabb szerkesztmény dominikánus eredete mellett már e legelső kiadásban található bizonyíték. Először is az *Evagatorium* szó, ami Du Cange szótára szerint egyedül a domonkosrendi Felix Fabrial († 1489 után) fordul elő — ugyancsak könyvcímként, ’peregrinatio’ értelemben. A Genemy értelme homályos: valami búcsújáróhely latin alakjával lehet kapcsolatos, amit azonban már az egykorúak sem nagyon ismertek, mert az *Evagatorium* későbbi kiadásainak címlapján nem található. A két szó együtt talán eme ismeretlen helyre vezető zarándoklatot jelent, ahol Szent Annát különösen tisztelték, s a régi könyv új változata feltehetőleg búcsúsokat vezető papoknak készülhetett elsősorban. A középkor végén és a reneszánsz kezdetén egyáltalán nem különös, hogy Hermannus Buschius, német néven Hermann von dem Busche egy verse található benne, kit Celtisszel, Ullrich von Huttenthal és Joannes Hadusszal szokás együtt emlegetni; ebben az időben a kölni egyetemen tanított és könnyen bekerülhetett néhány sora az *Evagatorium*ba.³⁰

Kétségtelenné teszi a *Sermones XIII* új redakciójának dominikánus eredetét két további kölni, 1503-i kiadás. Az egyik (RMK III, 115) apud predicatoros, vagyis a domonkosrendiek-nél jelent meg; a másikban (RMK III, 116) meg az áll, hogy Krisztus szenvedésének történetét Jacobus Gaudensis holland származású (natione Hollandinus), Kölnben működő dominikánus írta. E szerzetes 1460–70 táján lépett a rendbe, 1520 körül halt meg.³¹ Még az sem lehetetlen, hogy Michael de Hungaria népszerű könyvét (kétszer is) ő szerkesztette át, bár adat nem szól róla, hogy az új redakció az ő nevéhez köthető.

Érdemes lenne pedig ismerni az ügyes szerkesztő nevét, aki a XIII beszédben szétszórta található részletek önálló összekeresésétől is meg kívánta kímélni nem éppen nagy tudományú paptársait. Az *Applicationes* cím alatt ugyanis az év minden vasárnapjára és ünnepére egy-egy rövid beszéd-vázlatot állított össze: megadta a thema-t, a párhuzamos vagy ezzel kapcsolatban álló bibliai helyeket, majd a textus divisióját, s mindezek után felsorolta a *Sermones XIII*-ból felhasználandó részeket. Advent első vasárnapján pl. így: a thema Máté evangéliumának 21. fejezetéből az 5. vers (Ecce rex tuus venit tibi); ugyanezt beszéli el Márk a 11.

²⁸ A címek: 1. Modus predicandi. Incipit tractatus de modo predicandi et extendendi diuersas materias per colores rhetoricales valde vtilis et necessarius. A végéhez hozzányomva: Epistola Jesu christi filij dei et Marie, Regule et vite christiane religionis explanatiua. 2. Applicationes breues sed perutiles materialium tredecim Sermonum Michaelis de Hungaria, ad omnes dominicas et festiuitates per totius anni circulum, cum Thematibus, concordantijs atque diuisionibus.

²⁹ A címek: 1. Hermanni Buschii Monasteriensis Ad diuam virginem Mariam Carmen. A Szent Annához intézett versnek nincsen címe. 2. Passio domini nostri Jesu christi quattuor euangelistis collecta. 3. Sermo electissimus de duodecim priuilegijs sancte Anne. 4. Alius sermo notabilis valde de Anna matris Marie sanctissima. 5. Sermo de beata virgine. Incipit sermo pulcherrimus ac fidedignus, de Serto Rosaceo illibate virginis Marie. 6. Misse peculiare septem de dulcissimo nomine Jesu Officium de quinque vulneribus Christi Officium de compassione dolorose Marie Officium de sancta Anna matre Marie Officium de tribus magis pro iter agentibus Officium de mortalitate vitanda tempore pestilentie, De Requiem pro defunctis Officium.

³⁰ Georg ELLINGER: Geschichte der neulatenischen Literatur Deutschlands im sechzehnten Jahrhundert I, Berlin — Leipzig 1929, 419–27.

³¹ QUÉTIF — ECHARD: i.m. II, 44–45; az Országos Széchényi Könyvtár RMK III, 116 jelzetet viselő példánya 1807-ben Kazinczy Ferencé volt.

(1—11), Lukács a 19. (29—44), János a 12. (9—19) fejezetben, erre vonatkozik Zakariás próféta 9. (9) fejezete. Ezek után felosztja a biblia szavait két részre (Ecce rex tuus — venit tibi), s elmondja, hogy Krisztus eljövetele (adventus) háromféleképpen értendő.³² Megjegyzem, hogy a szerkesztő egyetlen bibliai mondat boncolgatása mellett a teljes napi evangélium kifejtésére is adott példát és szerkezeti sémát. E második típust képviseli a nagybőjt első vasárnapjára ajánlott vázlat, amelynek thema-ja: Ductus Iesus in desertum (Máté 4, 1), felosztása pedig: Ductus est és vade sathana. A beszéd jellegének megítéléséhez csak azt kell tudni, hogy a második citátum Máté 4. fejezetének 10. verséből való.

Mint a minden célzatosság nélkül kiválasztott példából látható, a vázlatok a lehető legszűkszavúbbak, és sermo-vá bővítésükhöz még akkor is nélkülözhetetlenek voltak a retorikai ismeretek, ha a prédikátor alaposan kiaknázta a nyomtatott szöveg megadott passzusait. Ezeket az ismereteket kívánta megadni a *Modus predicandi* a colores rhetoricales példákkal illusztrált felsorolásával és a vázlatok kibővítési módjával (dilatatio). Ami itt olvasható, nem teljes ars praedicandi tehát, mert nincsen szó benne a thema kiválasztásáról és a divisióról, de erről felesleges lett volna beszélni, ha a pap mindezt amúgy is készen kapta az *Applicationes*-ben. Annál inkább kellett a colores rhetorici, melyeknek definícióit az *Auctor ad Herennium*-ből kölcsönözte a szerkesztő.³³ De még számos más közvetlen vagy közvetett forrása lehet, amiket egyszerűen egymás mellé másolt a rendszerességre nem törekvő író.

Ugyanez a módszer (és önállótlanág) jellemzi a thema kibővítésével foglalkozó részt. Előbb négy módszert ismertet (ismeretlen forrásból³⁴), majd közvetlenül utána — mindenemű hivatkozás nélkül az előbbtől teljesen függetlenül további nyolc eljárást —, amely egé-

³² Példaként idézem a részt: Dominica prima Aduentus domini. Ecce rex tuus venit tibi. Math. XXI. Marci XI. Luce XIX. Johannis XII. Zach. IX. In verbis premissis duo principaliter innuuntur. Primo aduenientis dignitas: ibi (ecce rex tuus). Secundo aduentus eius vtilitas ibi (venit tibi). Aduentus christi est triplex: applica sermonem XI. A. Ser. XI. D, E, G.

³³ Az egyezések nyilvánvalóak:

1. Contentio:

Ad Her. 4, 15, 21
Contentio est, cum ex contrariis rebus oratio conficitur

Tractatus, A 2
Contentio est color qui conficitur ex contrarijs

2. Exclamatio:

Ad Her. 4, 15, 22
Exclamatio est, quae conficitur significationem doloris aut indignationis alicuius per hominis aut urbis aut loci aut rei cuiuspiam compellationem

Tractatus, A 4
Exclamatio est, quando cum clamore, dolore vel indignatione fit sermo, et quae ex rerum aut personarum commemoratione in significationem doloris vel admirationis prorumpit.

3. Transitio:

Ad Her. 4, 26, 35
Transitio vocatur, quae cum ostendit breviter, quid dictum sit, proponit item brevis, quid consequatur

Tractatus, A 4
Transitio est, quando breuiter ostendit, quid dictum est, et breuiter proponit

4. Az occupatio neve az Ad Her.-ban occultatio. (H. Lausberg: id. m. 882—86 §.)

Ad Her. 4, 27, 37
Occultatio est, cum dicimus nos praeterire aut non scire aut nolle dicere id, quod nunc maxime dicimus

Tractatus, A 3
Occupatio est cum dicimus nos praeterire vel nescire vel nolle dicere id, quod maxime tunc dicimus.

³⁴ A5 lev.: Ad dilatandum thema et ad inveniendum diuersas vias in themate, ista quattuor sunt inquirenda in sermone ... qualitas, quantitas, locus et tempus.

szében és részleteiben Bonaventura *Ars concionandi*-jából való.⁸⁵ A kompilátorok tipikus eljárása szerint a 6. pontba dolgozta bele egyetlen megnevezett forrását, az Albertus Magnusnak tulajdonított *De arte intelligendi, docendi et predicandi res spirituales per res corporales et visibiles et e conuerso pulcra et vtilissima* c. művet.⁸⁶

Minden további részletezés már messze vezetne a magyar kritikátörténettől, s a forrásokot illető néhány megjegyzés csupán annak a kutatónak szolgálhat talán majd némi útmutatásul, aki az *ars praedicandi* egyetemes történetével kezd el foglalkozni. Az elmondottak szorosan a témához tartozó lényege összesen az, hogy Michael de Hungaria „Magyarországi” neve ellenére angoloknak írta XIII beszédét, s emiatt a magyar irodalomtörténetben jó, ha említést kap; a *Sermones XIII Evagatorium* c. változataiban olvasható *ars praedicandi* biztosan kölni dominikánus szerkesztménye: semmi helye tehát a mi kritikátörténetünkben.

Andor Tarnai

MICHAEL DE HUNGARIA

D'après son nom, Michael de Hungaria a été considéré durant longtemps comme un écrivain hongrois qui ne trahissait rien dans son oeuvre (*Sermones XIII*, c. 1480) sur son appartenance nationale. L'auteur de cette étude établit que Michael de Hungaria a écrit ses sermons pour un auditoire anglais, et qu'un personnage inconnu, qui était un Anglais également, a remanié les treize sermons avant leur parution encore et les a augmentés de trois autres sermons. C'est sous le titre *Evagatorium* que les éditions ultérieures de l'oeuvre de Michael de Hungaria ont paru en impression. Une *ars praedicandi* s'ajoute encore à ces variantes qui n'est pas de la plume de Michael de Hungaria, mais qui a été rédigé, selon toute vraisemblance, par des dominicains colonais.

⁸⁵ Ugyanezt építette be Robertus de Basevorn *Forma praedicandi*-jának XXXIX. fejezetébe. (CHARLAND: i. m. — Záradékol említem meg, hogy a domonkosrendi írók katalógusának szerkesztői Michael de Hungaria négy Angliában őrzött kéziratát említik Edward Bernard: *Catalogi librorum manuscriptorum Angliae et Hiberniae in unum collecti* (Oxoniae 1697) c. műve alapján: Tom. I, Pars I, n. 2585 (139); Pars. III, n. 1111 (122); Tom. II, Pars. I, n. 609 (202); uo. 9654 (373). Az első máig is azon a helyen és jelzeten van, ahol a XVII. századi leíró találta (Falconer Madan — H. H. E. Craster: *A Summary Catalogue of western Manuscripts in the Bodleian Library at Oxford, Vol. II, Part. I, Oxford 1922, n. 2585*). Nem lehetetlen, hogy olyan adatokat tartalmazzanak, amelyek a nyomtatott változatban nem találhatóak.